

Bijlagen

bij koersnota Economie en
Vrijetijdseconomie 2021 – 2025

CONCEPT

Bijlage 1: Analyse

De economische context vanuit de nul-situatie komt in deze analyse aan bod. Ingegaan wordt op de economische ontwikkeling, arbeidsmarkt, economische trends en een SWOT-analyse. De grafieken en cijfers die worden aangehaald in deze analyse zijn geclusterd en weergegeven in bijlage 2. In de analyse wordt gewerkt met de meest recente openbare cijfers. In veel gevallen zijn dit cijfers uit 2019. Indien de cijfers van 2020 tussentijds openbaar worden gemaakt, zullen de cijfers (en mogelijk de conclusies) in deze analyse worden aangepast.

Economische ontwikkeling

De economische samenstelling en de werkgelegenheid in de gemeente Aa en Hunze kent traditioneel een stabiele basis door de aanwezigheid van veel MKB- en familiebedrijven. De gemeente telt in 2019 in totaal 2.330 bedrijfsvestigingen. In 2013 lag dit totaal nog op 2.000 bedrijfsvestigingen.

Aan het eind van 2019 waren er 8.490 banen in Aa en Hunze. Het aantal banen per 1.000 inwoners in de leeftijd 15 tot en met 64 jaar bedraagt 441,7, tegen gemiddeld 519,9 in de groep gemeenten met een vergelijkbaar inwonertal. Sinds 2015 is het aantal banen in de gemeente toegenomen met 10,5%.

Arbeidsmarkt

Anno 2019 is er in de gemeente en de provincie sprake van goede werkgelegenheid. Toch is het niet vanzelfsprekend dat dit zo blijft. Niet alleen zijn vanwege snelle veranderingen en automatisering bepaalde beroepsgroepen (vooral administratieve en uitvoerende beroepen) kwetsbaar. Ook zien we in vanaf de 2020 dat er een sterke afname is in de kwartaalcijfers van het aantal openstaande vacatures in de provincie (van 6.500 gemiddeld in 2019 naar 5.000 gemiddeld in 2020) (bron: CBS).

Dit is te linken aan de gestelde coronamaatregelen van de overheid in maart 2020. Verder wordt er ook verwacht dat in de komende jaren de beroepsbevolking door demografische ontwikkelingen aanzienlijk zal afnemen. Deze trend is zowel landelijke als regionaal vastgesteld (bron: Drentheincijfers.nl).

De grootste daling in werkgelegenheid wordt in de provincie de komende jaren verwacht in de sectoren; (traditionele) energie en de chemische industrie. Beide sectoren zullen volgens dit prognoseonderzoek een daling van meer dan 4% per jaar ondervinden. Een ander percentage dat opvalt in de arbeidsmarktregio Drenthe is het aandeel arbeidsplaatsen in de circulaire economie. Dit aandeel is in 2019 namelijk 6,5%, en is het op een na hoogste van alle arbeidsmarktregio's in Nederland.

Sectoren

Zoals in figuur 5 te zien is, ligt het aandeel van het aantal banen bij Recreatie & Toerisme en Landbouw een stuk hoger in de gemeente Aa en Hunze dan bij het landelijk gemiddelde. Dit zijn dan ook erg belangrijke sectoren in de gemeente. Verder hebben de collectieve - en zakelijke dienstverlening het grootste aandeel van het totaal aantal banen in de gemeente en zijn spelen hierdoor een belangrijke rol in de lokale economie. De zakelijke dienstverlening bestaat voor Aa en Hunze voornamelijk uit MKB.

Hoewel het aantal banen ten opzichte van Drenthe en Nederland gemiddeld lager ligt, is er minder werkloosheid. Het gemiddelde werkloosheidspercentage van de gemeente (2,7%) ligt al jaren lager dan het gemiddelde in de provincie Drenthe (2,9%) en Nederland (3,4%). De arbeidsparticipatie is momenteel dan ook vrij hoog. In figuur 7 wordt het percentage van de gemiddelde werkloosheid van de gemeente sinds 2015 ten opzichte van de provincie en Nederland in een grafiek weergegeven.

Het vasthouden van deze hoge werkgelegenheid is echter niet vanzelfsprekend. Door onder andere demografische ontwikkelingen, automatisering en de opkomst van e-commerce is de economische structuur ook kwetsbaar. Hier wordt in de volgende paragrafen verder op ingegaan.

Economische trends

De volgende economische trends zijn van toepassing:

TREND 1:

Demografische ontwikkelingen

Zowel landelijk als regionaal wordt verwacht dat demografische ontwikkelingen de komende jaren voor verschuivingen in de economie gaan zorgen. In Nederland zal volgens berekeningen van het CBS de totale omvang van 65+ers in 2040 zijn toegenomen met 1 miljoen ten opzichte van de totale omvang in 2010. Ditzelfde beeld wordt verwacht in de gemeente Aa en Hunze, welke door het CBS worden gelabeld als vergrijzende gemeente. Waar het aandeel 65-plussers in 2018 25,6% was, is de prognose dat dit in 2035 gestegen is naar 35,0% (bron: CBS). Dit kan op bepaalde vlakken grote uitdagingen met zich meebrengen, omdat het percentage van de beroepsbevolking t.o.v. de 'niet-beroepsbevolking' zal verschuiven. Maar met de toename van het aantal ouderen zal geleidelijk ook de vraag naar bepaalde producten, diensten en voorzieningen verschuiven. Als er goed op deze verschuiving in de markt gereageerd wordt, biedt dit mogelijk ook veel nieuwe kansen voor ondernemers en zo ook voor de economie.

In reactie op deze demografische ontwikkelingen is het aanbevelenswaardig dat de regio hier proactief op inspeelt door zich nog meer te profileren als aantrekkelijke woon- en werklocatie. Door actief aan de slag te gaan met het vestigingsbeleid - door het aantrekken van extra inwoners en arbeidskrachten - kan het voorzieningenniveau toenemen en kan er extra vraag komen naar locaties voor detailhandel en bedrijven.

TREND 2:

De verschuiving naar een kenniseconomie

De Nederlandse economie is in 2019 uitgeroepen tot de meest concurrerende van Europa. De jaarlijks, toonaangevende ranglijst van de Global Competitiveness Index is opgesteld door de World Economic Forum (WEF). In het WEF-rapport wordt gesteld dat 'de Nederlands economie dynamischer is geworden' en dat 'onze infrastructuur en de toegenomen groei van innovatieve bedrijven' van wereldklasse zijn.

Een dynamische economie met veel innovatieve bedrijven zal in combinatie met nieuwe technologische ontwikkelingen in de komende jaren voor een nog grotere behoefte aan een stevige kenniseconomie zorgen. Dit betekent indirect ook dat er van de arbeidsmarkt wordt verwacht dat ze meebeweegt. Zo zal er meer vraag komen naar hoger opgeleiden en zullen veel lager opgeleiden zich moeten omscholen. Denk hierbij aan automonteurs die zich moeten laten omscholen om auto's met duurzame aandrijving te kunnen onderhouden. Het is van belang dat de gemeenten op de hoogte zijn van deze ontwikkelingen en hierop kunnen inspelen.

Ook de provincie erkent dit aandachtspunt en stelt in de provinciale economische koers 2020-2023 het volgende:

'Digitale ontwikkelingen zorgen voor grote veranderingen in alle sectoren van de Drentse economie. Van landbouw tot groene chemie en industrie, van zorg tot logistiek en energie. De provincie wil Drentse bedrijven en inwoners stimuleren om de kansen die de digitale transitie biedt optimaal te benutten. Daarbij is het van belang dat het onderwijs- en kennisaanbod kwalitatief en kwantitatief goed op de vraag van het Drentse bedrijfsleven aansluit. Een onderwijsaanbod dat bovendien gericht is op talentontwikkeling en het behouden van jongeren voor onze regio. De plannen voor een Universiteit van het Noorden zijn een mooie aanvulling op het bestaande onderwijsaanbod in Drenthe, net als de IT-hub in Hoogeveen.

TREND 3:

Duurzaamheid en circulariteit

Een ander belangrijk aandachtspunt van de gemeente en de provincie zijn de duurzame ontwikkelingen en doelstellingen. Een duurzame regio zal naar verwachting niet alleen de economie versterken, nieuwe banen creëren, maar ook de leefomgeving verbeteren. Een belangrijk punt van de duurzame doelstellingen is duurzame energie. Hiervoor is een concept RES (Regionale Energie Strategie) voor de provincie opgesteld. In de RES wordt vermeld dat de provincie in totaal 3,45 TWh wil gaan opwekken voor 2030. Dat is bijna 25% van het huidige totale energieverbruik in de RES-regio Drenthe en 10% van de landelijke opgave.

Andere aandachtspunten voor de provincie zijn de circulaire economie – waar de arbeidsmarktregio Drenthe al goed mee op weg is - en duurzame mobiliteit. Zo zal de vraag naar voedsel de komende decennia toenemen en de afvalstoffen moeten worden beperkt.

SWOT-analyse

Op basis van de situatieschets en de economische context van de gemeenten Aa en Hunze is een sterkte-zwakteanalyse uitgevoerd. De sterkte-zwakteanalyse geeft een overzicht van de sterktes, zwaktes binnen de gemeente en kansen en bedreigingen waar de gemeente vanuit de omgeving mee te maken heeft of gaat krijgen.

CONCEPT

Sterktes	Zwaktes
<ul style="list-style-type: none">• Aantrekkelijke woongemeente (9/10) met omgevingskwaliteiten• Gelegen tussen diverse stedelijke gebieden met economische dynamiek• Landbouw, zorg, recreatie en toerisme• Arbeidsethos en de hands-on mentaliteit• Veel internationale handel• Hoog gemiddeld inkomen per inwoner in de gemeente	<ul style="list-style-type: none">• Weinig jongvolwassenen in de gemeente• Drenthe lagere economische groei dan landelijk 2019 (0,7% in Noord-Drenthe)• Leegstand van winkelpanden
Kansen	Bedreigingen
<ul style="list-style-type: none">• Verwachte groei innovatieve sector• Benutten van kansen en middelen uit de: RES en Regiodeal• Digitale infrastructuur	<ul style="list-style-type: none">• Onvoldoende (gekwalificeerd) arbeidspotentieel• Economische gevolgen Coronamaatregelen

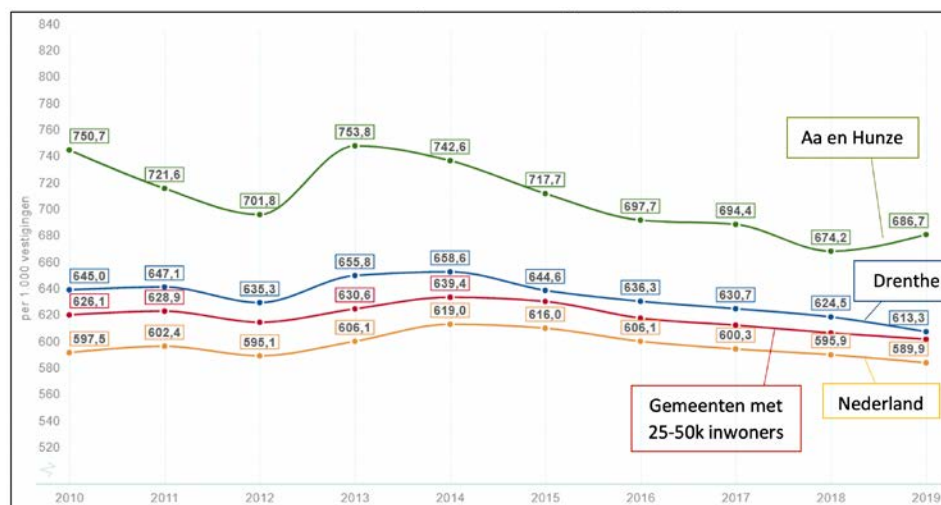
Bijlage 2: Cijfers

Aantal bedrijfsvestigingen per 1000 inwoners van 15-74 jaar

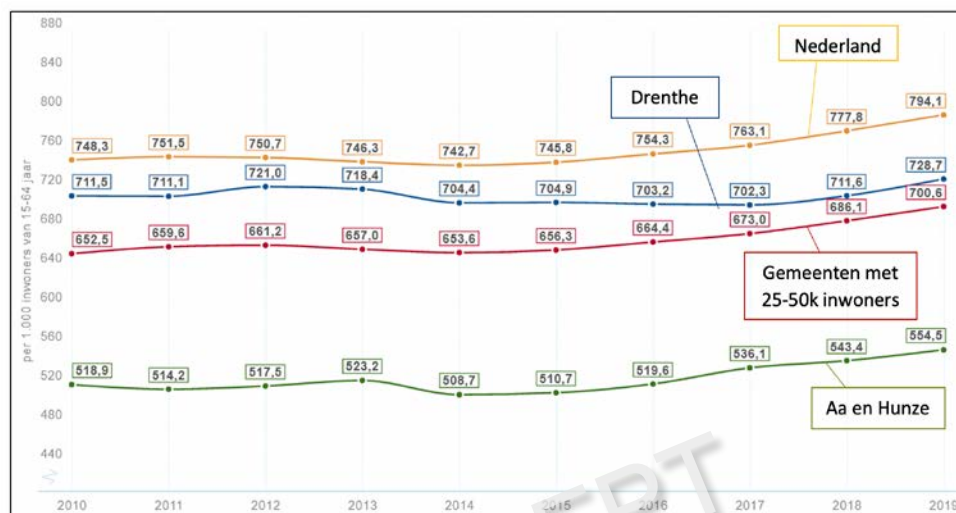
Figuur 2: Aantal vestigingen per 1000 inwoners, bron CBS.

Aantal ZZP'ers per 1000 bedrijfsvestigingen

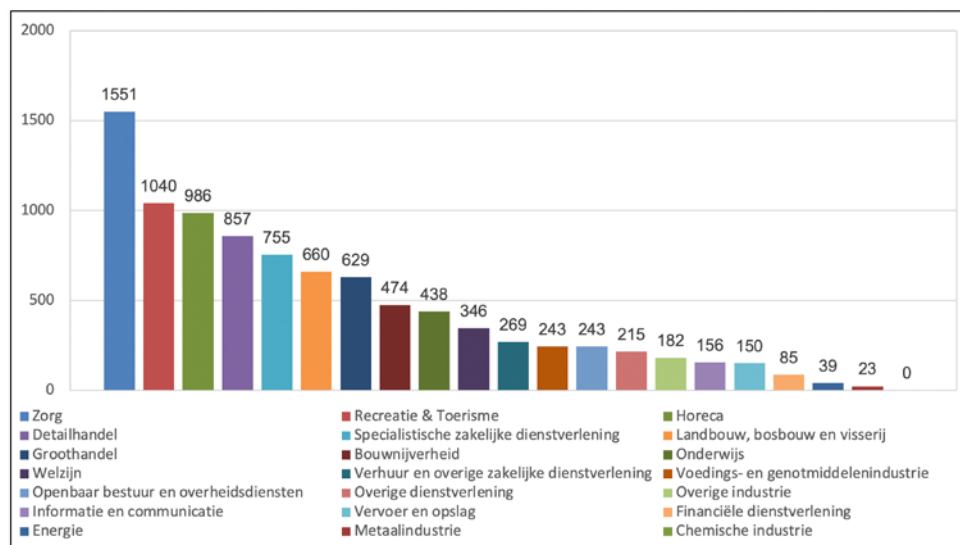
Figuur 3: Aantal ZZP'ers per 1000 vestigingen, bron CBS.

Aantal banen per 1000 inwoners van 15-64 jaar

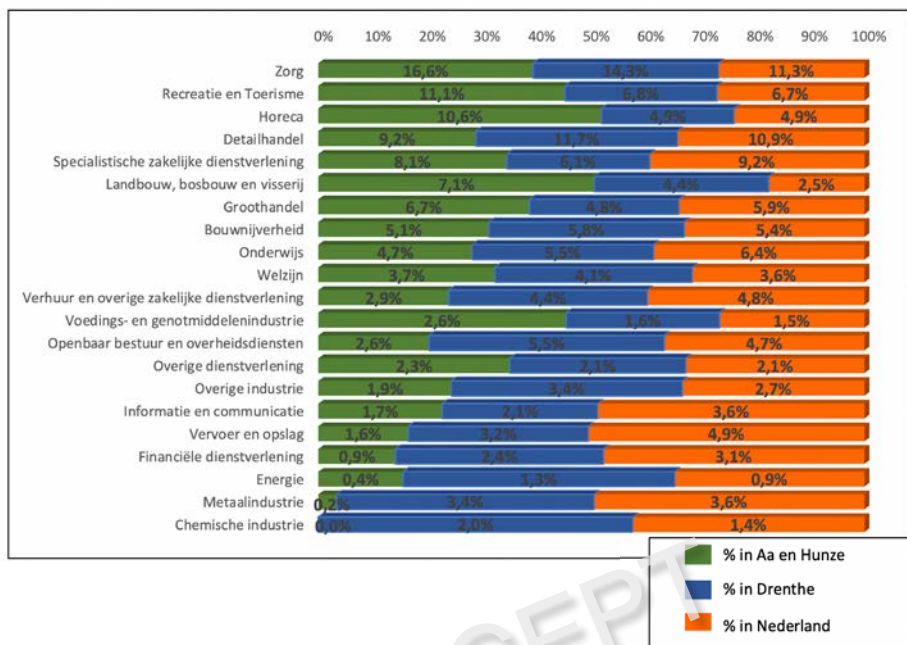
Figuur 4: Aantal banen per 1000 inwoners, bron CBS.

Aantal banen per sector in Aa en Hunze

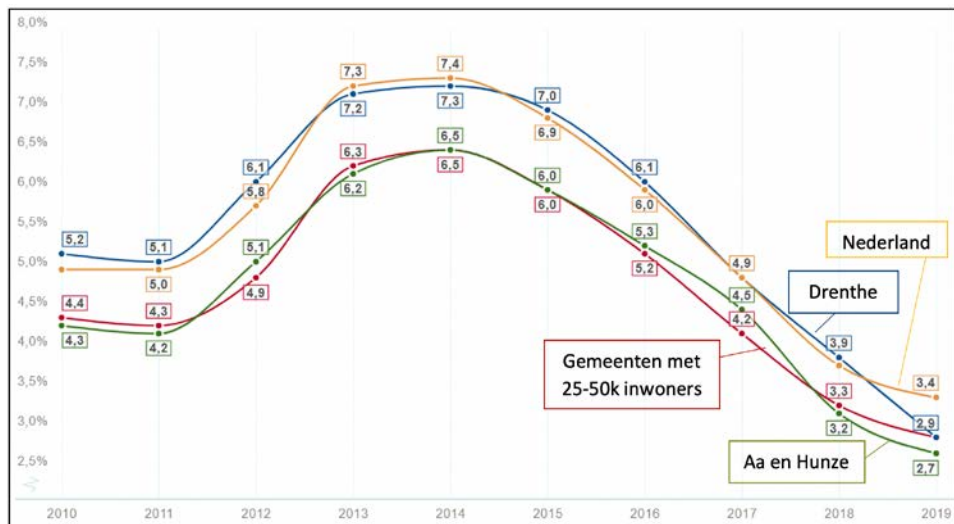
Figuur 5: Aantal banen per sector in Aa en Hunze, bron LISA.

Aandeel van aantal arbeidsplaatsen t.o.v. andere regio's

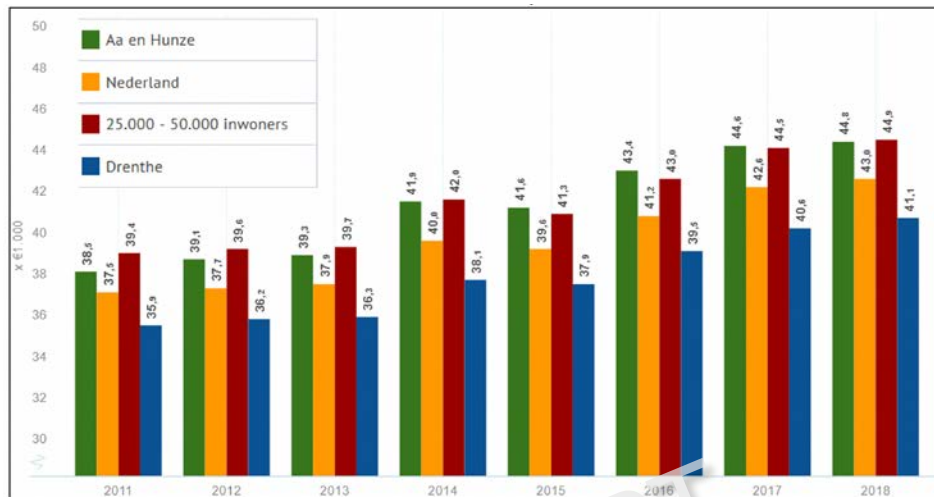
Figuur 6: Aandeel van aantal arbeidsplaatsen, bron LISA

Werkloosheidspercentage

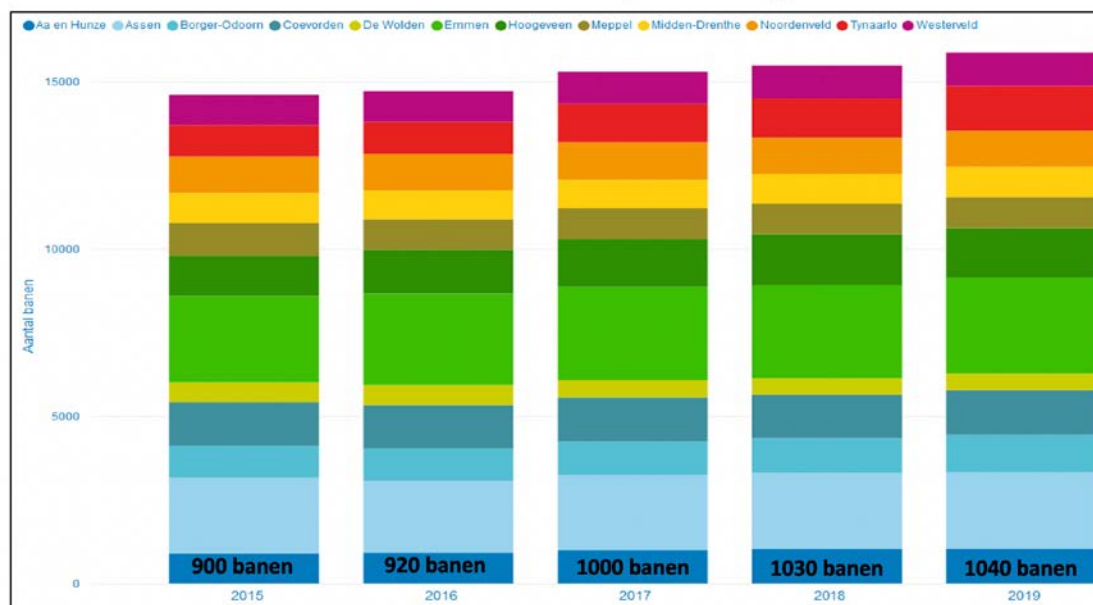
Figuur 7: Werkloosheidspercentage, bron CBS.

Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden x €1.000

Figuur 8: Gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden, bron CBS

Aantal banen in de R&T-sector per Drentse gemeente

Figuur 9: Aantal banen R&T-sector per gemeente in Drenthe, bron CBS

Bijlage 3: Gespreksverslagen Ondernemersbijeenkomsten

1. Aa en Hunze werkt

a. Arbeidsmarkt

Lukt het u als ondernemers in Aa en Hunze om de juiste arbeidskrachten te vinden? Is de arbeidsmarkt van Aa en Hunze aantrekkelijk voor werknemers?

Waar moet de gemeente op inzetten om de arbeidsmarkt van Aa en Hunze de komende jaren aantrekkelijker te maken?

- Over het algemeen zijn er in de gemeente wel medewerkers te vinden. Voor bepaalde vakgebieden is het moeilijker, maar dat is een nationaal probleem.
- Zo krijgt de horeca weinig toestroom van nieuwe medewerkers. Voorgaande jaren werd dit probleem duidelijk. De sollicitanten in de horeca komen nu vaak uit regio Emmen en regio Groningen. Bereidwilligheid om naar Aa en Hunze te komen is er, maar bereikbaarheid is lastig met slechte ov-verbindingen.
- Goede opleidingen en aansluiting op de arbeidsmarkt zijn belangrijk voor de arbeidsmarkt in de gemeente.
- Voor jongeren die willen starten met werken is huisvesting lastig. Dus starters aantrekken van buitenaf is lastig, omdat er weinig plek voor ze is in de woningmarkt. De link met de betaalbare (starters)woningen is dus belangrijk.
- Is het inzetten van arbeidsmigranten een optie voor de gemeente? Er wordt bij projecten (aanleg glasvezel bijvoorbeeld) in de aanbesteding met veel arbeidsmigranten voornamelijk gekeken naar de prijs en bijna niet naar de kwaliteit.
- Bij de Hof van Saksen is een opleidingsproject voor horeca en schoonmaakpersoneel, dit kan

een spin-off hebben naar andere horecabedrijven en wellicht regionaal worden getrokken.

b. Vestigingsbeleid

Welke invloed heeft het vestigingsbeleid op de ondernemers in Aa en Hunze?

Is er voldoende ruimte voor bedrijfsuitbreiding in de gemeente?

Liggen er kansen in de gemeente met betrekking tot het vestigingsbeleid?

- Het bedrijventerrein in Gieten is vol. Dus al wil je daar meer bedrijven vestigen moet er worden uitgebreid. B. Luinge: "Bloemmakers is inderdaad op twee kavels na verkocht en wordt waarschijnlijk uitgebreid met een aantal hectare. De 'Arbeidsterreinen' zijn momenteel in ontwikkeling."
- Er zijn ook kleine ondernemers die uit hun thuishok groeien en graag ondernemersruimte willen in hun eigen dorp, dat is momenteel vaak lastig.
- Hoeveel wil je nog verder ontwikkelen voor een relatief kleine gemeente? Voor alsnog wordt er nog veel doorontwikkeld. De verhouding met ondernemers die van buitenaf komen en ondernemers uit de eigen gemeente komen is ongeveer 50/50.
- Zorg ook voor een goed klimaat door duidelijke regelgeving voor het vestigingsklimaat. Ga als gemeente hierover meer in gesprek met de ondernemers.

c. Infrastructuur

Zijn de bedrijventerreinen in Aa en Hunze momenteel goed bereikbaar? Biedt de bestaande infrastructuur in de gemeente voldoende ruimte voor een groei in bedrijvigheid?

Hoe kan de infrastructuur verder bijdrage aan een sterkere economie? Waar liggen nog kansen tot verbetering?

- Gemeente moet met energimaatschappijen gaan praten over voorzieningen voor duurzame energie op bedrijventerreinen. Je kunt als ondernemer niet zomaar je dak volgooien met zonnepanelen door het gewicht van de panelen en brandveiligheid. Ook de netwerkcapaciteit om terug te kunnen leveren op het net is niet overal voldoende. Het zal mooi zijn als de overheden hier iets mee doen en dit samen gaan onderzoeken met de energimaatschappijen. Ook teruglevering aan het net is momenteel nog een probleem. De gesprekken tussen de gemeente en de energimaatschappijen zijn druk aan de gang over dit onderwerp.
- Infrastructuur voor toerisme. Denk aan goede fietspaden door de bossen. Hoe beter de (wandelen, fiets en informatie) voorzieningen voor het toerisme, hoe beter. Er wordt gekeken of Aa en Hunze zich kan aansluiten op het wandelknooppuntennetwerk. Verbeterpunten voor het wandelpadennetwerk kunnen worden gemeld bij de gemeente.
- Driekwart wat wordt geïnvesteerd in wandelpaden en fietspaden voor toeristen wordt uiteindelijk gebruikt door de inwoners van de gemeente.
- Slechte fietspaden zijn provinciaal best een groot probleem. Nieuwe themaroutes (voor wandel- en fietspaden) zullen een goede aanwinst zijn. Met name de beleving routes voor kinderen, bijvoorbeeld het blote voetenpad, etc.
- Goede fiets- en wandelpaden bevorderen ook de woongemeente, wat weer belangrijk is voor de economie.
- De gemeente is nu ook aan het kijken of de kleine ondernemers ondersteuning nodig hebben op het gebied van websitemarketing. Bijvoorbeeld door een cursus aan te bieden. Is hier behoefte aan? Bij de midden grote onder-

nemers wordt dit al in gang gezet. Een stukje ondersteuning op dit gebied is zeker gewenst bij de kleine onderneming. Eigenlijk meer dan bij de midden en grote ondernemingen, want zij hebben hier budget voor en kleine ondernemers kunnen via deze weg hun marktaandeel vergroten.

- Leisure Valley is een al lopend project in de provincie, hierbij zijn de provincie, Marketing Drenthe, recreatieschap, Stenden hogeschool en de Rabobank betrokken. Data in de regio, die gericht is op het trekken van gewenste groepen bezoekers naar Drenthe.
- Wat kunnen wij als gemeente hiervoor ontwikkelen? Is er behoefte aan een hands-on workshop voor kleine ondernemers. Ja dat is er. Want ondernemers willen wel meer weten over technologische onderwerpen, maar hebben vaak niet de tijd om zich hier verder in te verdiepen. Een korte hands-on cursus van de gemeente zal hierbij kunnen helpen. Dit kan worden ondergebracht bij thema digitalisering binnen de regiodeal

d. Gemeentelijke dienstverlening

Op welke wijze faciliteert de gemeente de ondernemers in Aa en Hunze het beste?

Waar liggen voor de dienstverlening van de gemeente voor u de meeste kansen? Welke diensten zouden beter kunnen?

- Er zijn een hoop ondernemers die meer hun best moeten doen om wat van de gemeente gedaan te krijgen en andersom is er weinig response bij veel van de ondernemers voor georganiseerde activiteiten van de gemeente. Dit gat zal wat meer gedicht moeten worden.
- De oorzaak van de lage response is dat mensen toch graag op zichzelf zijn en misschien ook een stukje schaamte (door corona). Stukje cultuur: de ondernemers kunnen erg goed hun eigen broek hoog houden en denken minder hulp nodig te hebben. Maar als ze een keer hulp nodig hebben durven zij zich vaak niet te uiten. Tenzij de nood heel hoog is, dan weten ze wel de juiste organisaties te vinden.
- Als de ondernemers een probleem hebben kloppen zij inderdaad niet snel bij de gemeente

aan. 'Ik Ben Drents Ondernemer' is daarvoor wel al wat meer uitnodigend.

- Het responseprobleem kan ook een gevolg zijn van het vele zenden (van de gemeente en maatschappelijke organisaties) richting de ondernemers. Soms ontvangen de ondernemers wel erg veel informatiestukken en uitnodigingen.
- De website van de gemeente kan worden verbeterd. Zo is informatie over de eerst volgende gemeenteraad niet gemakkelijk te vinden. De website is onder constructie.
- Er is sinds vorig jaar wel een nieuwe ondernemerspagina. Deze is geheel opnieuw geordend.
- Het wordt als erg prettig ervaren dat 'De Schakel' nu ook online is. Wel zal het handig zijn als De Schakel de raadsvergadering van een week later vermelden, want nu wordt het vaak te laat gelezen.
- Er moet eigenlijk meer worden gedeeld door de ondernemers in de facebookgroepen. Het voelt als een heel gesloten pagina waar de gemeente haar meldingen opzet. Hierdoor is het minder uitnodigend om nieuws of reacties van ondernemers te delen.

2. Toekomstbestendig Aa en Hunze

a. Duurzame en circulaire samenleving

Worden de ondernemers voldoende gefaciliteerd en gestimuleerd om te verduurzamen?

Hoe kunnen wij samen de kansen in de regio het beste benutten en de verduurzaming aanjagen?

- Er zijn het afgelopen jaar meerdere energie-scans aangeboden door de gemeente. Iedereen die daar iets mee had willen doen, had dat kunnen doen.
- Subsidiereregelingen zijn af en toe wel erg lastig en onnavolgbaar voor kleine ondernemers. Hier mag meer duidelijkheid over of hulp voor komen.
- Er wordt te weinig gebruik gemaakt van de kennis en kunde van de eigen ondernemers op dit onderwerp. Dit heeft als oorzaak dat de ondernemers te weinig contact met elkaar hebben. Hierdoor heb je als ondernemer minder voorbeelden van hoe het moet en kan je ook niet makkelijk hulp krijgen. Ook kennis van

buiten de gemeente zal kunnen helpen.

- In de kleinere sectoren kan er over het algemeen zeker nog meer worden samengewerkt. Bij de grote bedrijfssectoren in de regio gebeurt dit een stuk meer.
- We zijn nog steeds met zijn allen aan het zoeken naar de beste manier voor het beantwoorden van de energietransitie. Een groot zonnepark is voor de gemeente is niet gewenst. Dus wordt er veel naar bedrijventerreinen gekeken (zon op dak), dat is een reden dat de ondernemers veel benadert worden.
- De meeste daken zijn te zwak voor zonnepanelen. Dat houdt veel bedrijven tegen om hierin te investeren. Ondersteun hierbij door hulp te bieden voor vestigingsversteviging.
- Veel recreatieondernemers verbruiken veel stroom, maar zijn ook veel bezig met het opwekken van duurzame energie. Voor deze sector is het ook een stukje marketing.
- Wat is de ware informatie over duurzaamheid en hoe kan je daar als ondernemer nu op anticiperen? Heel veel onderwerpen zijn ook een grijs gebied. Van Het Gas af is voor veel huishoudens en bedrijven bijvoorbeeld niet te betalen, zeker als de woningen niet aan bepaalde energie labels voldoen. Zet in op kleine haalbare stappen, en ondersteun de ondernemer daar bij.
- Een themabijeenkomst waarin lokale voorbeelden worden belicht kan voor veel problemen omtrent dit onderwerp een goede oplossing zijn.

b. Kennisontwikkeling en digitalisering

Hoe verloopt de samenwerking/kennisdeling momenteel tussen de gemeente, de ondernemers en het onderwijs? Wat zal hierin nog beter kunnen?

Welke rol ziet u voor de gemeente bij de verdere digitalisering van de regio?

- Dit onderwerp is niet apart behandeld in deze bijeenkomst, maar is wel binnen de andere thema's besproken (zie 1c).

c. Demografische ontwikkelingen

Hoe kan de gemeente aantrekkelijker worden voor werknemers van buiten de regio en voor het aantrekken van talent naar de regio? Welke voorzieningen zijn hiervoor nodig?

Zijn er voor de gemeente kansen in het aantrekkelijker maken van de winkelgebieden?

Welke kansen bieden de demografische ontwikkelingen voor de gemeente en voor u als ondernemer?

- Dit onderwerp is niet apart behandeld in deze bijeenkomst.

3. Kracht van de Regio

a. Regionale samenwerking

Zijn de acties en projecten van de agenda's bij u bekend en is uw rol voldoende duidelijk?

Ziet u naast de bestaande samenwerkingsverbanden nog meer mogelijkheden om de regionale samenwerking te bevorderen?

Wat wilt u de overheden – in het bijzonder de gemeente – hier meegeven?

- Corona speelt hierin een grote rol. Zo hadden de ondernemersverenigingen net voor corona de plannen gemaakt om samen meer te gaan organiseren en samen te komen. Dat is door corona tegengehouden. Je komt nu toch minder snel bij elkaar. Zorg dus voor een mooie gezamenlijke bijeenkomst als het weer kan en mag!

b. Economische effecten van de coronacrisis

Welke acties kunnen de lokale economische effecten van deze coronacrisis zo veel als mogelijk beperken?

Welke sectoren hebben de meeste hulp nodig in de gemeente?

- Corona wordt steeds zwaarder voor de ondernemers, behalve voor sommige sectoren.
- Welke ondernemers hebben het nou het lastigst? Dat is voor de gemeente lastig om te bepalen. Hoe kan de gemeente ondersteunen bij de problemen waar de ondernemers mee te kampen krijgen als alles weer opengaat en er terugbetaald moet worden?
- Veel horecabedrijven zijn technisch failliet en daarbij kan de gemeente eigenlijk vrij weinig voor betekenen, behalve een luisterend oor bieden en bemiddeling bieden tussen ondernemers. Sommige ondernemers zien sneller oplossingen voor bepaalde problemen dan anderen, hier kunnen kennisuitwisselingen tussen ondernemers goed bij helpen.
- Er komen nu steeds meer verzoeken van ondernemers voor financiële hulp van de gemeente (betalingsregelingen).
- De ondernemers moeten er voor elkaar zijn en een goed blok vormen. Iedereen is namelijk gebaat bij een goede economie in de gemeente.
- Als gemeente of als regio kan er een signaal worden gegeven aan Den Haag om perspectief te bieden voor de gehele economie in de regio.

Verslag Koersnota Bijeenkomst R&T-ondernemers 29-03-2021

Algemeen:

- Er is toekomstvisie 2030 voor de provincie Drenthe. Hierin worden veel kansen voor de omgeving toegelicht.
- De kleine hotelletjes in de dorpen verdwijnen. Voornamelijk omdat een Airbnb-accommodatie starten makkelijker is. Hotels in heel Nederland verdwijnen. Er zijn nog wel veel B&B's in Aa en Hunze, maar bijna geen hotels meer. Wanneer de nieuwe generatie deze kleine hotelletjes overneemt beslissen zij nu vaak om het te verkopen of het hotel een andere functie te geven.
- Kleine hotelletjes worden minder vaak overgenomen omdat dit vaak moeilijk financieerbaar is en het werk een topsport is. Vroeg opstaan en laat slapen, omdat de gasten geholpen moeten worden. Dit houdt mensen/kopers tegen. De hotels worden vaak ook aangeboden voor een megabedrag. Zeker de kleine hotels waar veel aan moet gebeuren zijn te duur.
- De bewandelaars van het Pieterpad hebben vaak behoefte aan een goedkope accommodatie en een achterkamertje bij iemand in huis is voor hun geen probleem. De kleine campings en Airbnb-accommodaties zijn hiervoor dus een last voor de grotere B&B's en de grotere campings.
- De ondernemers hebben veelal geen last van overdrukke, zeker niet als er wordt vergeleken met de overdrukke in andere gemeenten.
- De natuur is een sterkte voor de gemeente. Maar ook een kans; groei waar mogelijk is.

R&T kansen:

- De sector is hard aan het groeien zo blijkt uit de cijfers.
- Het is een trend dat de Duitsers naar het strand willen. Hoe gaan wij ze tegenhouden op de weg daarheen? 'Geniet van het bosgebied' moet duidelijk worden bij de toeristen.
- Aa en Hunze moet de binnenlandse toeristen ook zeker koesteren, kijk maar hoe belangrijk die zijn gebleken in het seizoen 2020.
- Houd de vakanties van de Duitsers goed in de gaten houden, want die verschillen nog wel eens van de Nederlandse. Ga binnen de gemeente eens goed onderzoeken wat de Duitsers hierheen trekt. Is dat sport, natuur of andere recreatie? De gemeente is de eigenaar van veel sportverenigingen, ook via die weg kunnen zij een rol spelen om de toeristen hierheen te trekken (denk ook aan sportparken). De TT in Assen is een goed voorbeeld van wat de buitenlandse toeristen naar de provincie of zelfs de gemeente trekt.
- Rust en ruimte is wat de meeste toeristen naar Drenthe haalt. Het staat bij iedere R&T ondernemer op de website. Dit moeten we zo laten. Het is niet de bedoeling dat we van de gemeente een 'pretpark' maken en Giethoorn achterna gaan. Natuurlijk mogen er heel veel toeristen komen naar Drenthe, maar laat Drenthe wel hoe het is. Gedurende Corona was het op sommige plekken wel erg druk, ook bij slecht weer.
- Wat wordt er momenteel gedaan om de toeristen hierheen te trekken? Dit gebeurt voornamelijk via Marketing Drenthe. Er lopen momenteel gerichte campagnes om Vlamingen en Duitsers uit bepaalde deelstaten hierheen te halen.
- Volgens de cijfers zullen de Duitsers in grote getalen naar ons land komen. Hebben

wij voldoende kwaliteiten om de Duitsers hier te ontvangen? Zijn wij klaar voor de wensen van de Duitsers? Spreken wij voldoende Duits en voldoen wij aan de 'schoonheids'-eisen van de toeristen? De gemeente heeft een keer een Duitse taal cursus aangeboden voor de ondernemers.

- Na de corona zal het wel weer minder druk worden met wandelaars in de bossen. Dan is er wel weer ruimte voor toeristen.
- Wij zitten mooi aan een bosgebied, maar de toeristen durven nu vaak niet vrij op pad. Zij willen een route volgen, zodat ze niet verdwalen en het gebied goed kunnen verkennen. Hiervoor zijn dus goede wandelroutes nodig. Zijn wij bezig met aansluiting op de landelijke wandelroutes? In 2021 gaan wij de wandelknooppunten onderzoeken en mogelijk realiseren.
- Er zijn veel middelgrote campings in Aa en Hunze. De gasten blijven hier vaak niet op het terrein, maar vragen aan de medewerkers van de camping vaak wat er in de omgeving te doen is. Goede en leuke restaurants zijn dan belangrijk. Een brede keuze (met verschillende type restaurants) werkt voor het tevredenstellen van de grote toeristengroep het beste.
- Is de infrastructuur ook goed ingericht voor de grote aantallen toeristen?
 - o Er wordt momenteel naar oplossingen gekeken voor de parkeerproblematiek die speelt op sommige locaties. Dit heeft te maken met de drukte in het hoogseizoen.
 - o Die drukte is maar een paar keer per jaar. Als je de infrastructuur te goed maakt, wordt het te druk. Volle parkeerplaatsen zijn goed, want dan is er nog wel voldoende ruimte op de locatie. Als je veel gaat uitbreiden, dan wordt het snel te druk.
- Verder is gekwalificeerd personeel vinden momenteel lastig. Onderwijs sluit ook niet goed aan bij de behoefte van de sector. Hier moet veel aandacht naar uitgaan de aankomende jaren. Dit geldt voor meer sectoren dan de R&T. Gemeente is nu bezig, maar kleinschalig. Met de regiodeal is er het plan om grotere plannen te realiseren, dit komt ook in de Koersnota.
 - o Je zit hier vlakbij een aantal grote opleidingen met veel studenten, bijvoorbeeld grotere hotelscholen. Die moet je kunnen aantrekken als ondernemer. Een goede OV-verbinding is hiervoor wel belangrijk.
 - o Online platforms voor de koppeling tussen geschikt arbeidspersoneel en de bedrijven zijn belangrijk. Denk aan de WPDA (Werkplein Drentsche Aa). Sommige aanwezige ondernemers werken al met deze partij, anderen kennen het nog niet.

Financiering:

- Financieringen bij banken zijn voor R&T-ondernemers ontzettend lastig te krijgen, dit geldt voornamelijk voor de kleine leenbedragen in de horeca en de recreatiesector. Ondernemers lijken nu zelfs in zee te gaan met niet zuivere figuren omdat financiering bij banken zo lastig te krijgen is. Hiervoor moet worden gewaakt.
- Er wordt weinig onderscheid gemaakt binnen de R&T sector. Het gaat op SBI-code en er wordt dus geen onderscheid gemaakt tussen de situatie van campings en natte horeca.
- Het is twijfelachtig of de gemeente hier wat aan kan doen. Het is een financiële kwestie die zich landelijk lijkt af te spelen bij de banken. Voor een verbetering van

de informatievoorziening kan de gemeente misschien wel wat betekenen.

Online accommodatieplatforms:

- Dit is zorgelijk. Er komt door Airbnb veel wildgroei, omdat het particulieren erg makkelijk wordt gemaakt om een kamer via Airbnb aan te bieden. En dat terwijl accommodaties aan allemaal regels moeten voldoen.
- Verder is het als kleine ondernemer erg lastig om op te boksen tegen booking.com en dergelijke platforms. Als ondernemer moet je je tegenwoordig bijna wel bij deze platforms aansluiten en de commissie betalen.
- Een aantal jaren terug heeft de gemeente in een vroeg stadium al geprobeerd de wetgevingen voor Airbnb regionaal strenger te maken.
- Er moet een duidelijker onderscheid komen tussen kleine accommodaties (via Airbnb) en de grotere accommodaties. Als je klein bent moet je ook klein blijven en als je wilt groeien dan moet je je officieel aanmelden als ondernemer en professioneler te werk gaan. Het is niet de bedoeling dat de kleine B&B-ers worden uitgesloten en erg veel worden beperkt, want hier is nou eenmaal veel behoefte aan. Inspelen op deze behoefte heeft ook veel economische pluspunten.
- Het is een lastig onderwerp. Hoe kan je tegen deze grote partijen nog op botsen?
- Hoeveel heeft Aa en Hunze al te maken met dit soort grote partijen? Veel ondernemers baten al van dit soort platforms en zijn afhankelijk van de gasten die via deze platforms bij hun terechtkomen.
- De ondernemers zien ook steeds vaker dat de gasten de accommodatie op booking.com hebben gevonden maar dan wel rechtstreeks bellen om het contact aan te gaan en omdat zij weten dat de accommodaties anders veel commissie moeten betalen. Dit is mogelijk een trend in de Coronatijd onder 'steun de lokale ondernemer', maar zal waarschijnlijk vanwege de goede technologie en marketingkracht van de grote platforms weer verdwijnen in de toekomst.
- Alleen natuurhuisje.nl heeft nog een positie kunnen vinden tussen deze grote internationale platforms. Dat is heel knap. Zij hebben een mooi verhaal en een visie. Zo planten zij voor iedere boeking een boom.
- Wat je wel kan doen is de websites van de ondernemingen optimaliseren en aan elkaar verbinden. Hier kan mogelijk nog in worden gefaciliteerd door de gemeente. Een eigen platform voor de ondernemers in de gemeente of de provincie?

Verslag Koersnota Bijeenkomst Landbouw-ondernemers 30-03-2021

Algemeen:

- De sector bestaat niet alleen uit boeren. Denk bij de gemeente ook aan de leveranciers en de dienstverleners in de sector.
- Plattelandswoningen zijn trendy en daardoor vervalt de functie van de boerderij vaak. Dit heeft effect op de agrarische bestemming in de gemeente. Omdat de regels voor afstand tot woonbestemmingen groot is wordt het werkveld voor de landbouwers kleiner. Maak dus goede bestemmingsplannen. Er is recent nog een uitgebreid bestemmingsplan opgesteld door de gemeente.
- In verband met 'Beter Leven' moet de leefruimte voor hokdieren worden vergroot. Deze optie krijgt de veehouder niet altijd. De veehouder mag momenteel vaak maar één keer vergroten voor een ster extra. De wetgeving struikelde dus tegen het krijgen van een extra Beter Leven ster. De aanvraag voor het specifieke geval van deze veehouder ligt er, dus laten we dit afwachten.
- Bovenstaande gaat ook over de uitbreiding van het bouwblok, dat is algemeen voor alle landbouwondernemers. Je moet met hetzelfde aantal dieren meer vierkante meters gebruiken. Hier moet de gemeente rekening mee houden, want dit zal alleen maar meer worden.
- Bermenbeheer: De boeren moeten minder bestrijdmiddelen gebruiken, maar de bermen worden niet gesnoeid en de zaden kunnen overspringen op het land. De gemeente wilt niet vaker snoeien en dat kan voor problemen zorgen voor de boeren. Ook het sloopvezel tijdig opruimen.
- Bloemenranden zijn hip om te zaaien. Kijk hoe je (als gemeente en ondernemer) op een creatieve manier een maatschappelijke bijdrage kan leveren aan biodiversiteit op sommige onbenutte plekken.

Infra:

- Wegen mogen breder gemaakt worden. De voertuigen worden steeds groter en er zijn steeds meer fietsers op de weg. Zo wordt het steeds gevaarlijker.
- Slechte wegen aanpakken in plaats van een bordje plaatsen met 'slecht wegdek'.
- Sommige wegen in de gemeente zijn onmogelijk om met de landbouwvoertuigen te passeren. Dit ligt al bij de raad.
- De boeren hoeven niet altijd door de dorpen heen, waar het inderdaad vaak een stuk onveilig is. Zij kunnen met de landbouwvoertuigen ook over de grotere wegen in de gemeente, maar op de grotere wegen mogen geen landbouwvoertuigen rijden. Hier moet eigenlijk opnieuw naar worden gekeken.
- De gietenstraat is te smal; de boom moet weg. Er zijn ook veel extra obstakels en versperringen gemaakt, ook dit maakt het voor landbouwvoertuigen vaak erg lastig.
- Het verbeteren van fietspaden helpt bij het veiliger maken van de wegen, omdat de fietsers dan niet op de weg fietsen.

Dienstverlening:

- De gemeente is eigenlijk wel heel goed bezig. Veel korte lijntjes en directe antwoorden op vragen.
- Stikstof: heel zuinig zijn met het intrekken van de vergunningen. En dit zeker niet doen waar het niet nodig is.

- Er is een geval van een ondernemer die al geruime tijd geen antwoord heeft gekregen van de gemeente. Hij is momenteel wat minder tevreden. Hier wordt spoedig naar gekeken, dat is niet de bedoeling.

Transities:

- Zeer terughoudend zijn met het aanleggen van zonneparken. Dit zorgt voor veel weerstand en extra problemen, ook voor boeren. Hier is beleid voor gemaakt. De gemeente is heel terughoudend. De provincie is wel wat enthousiaster.
- Er zijn nieuwe regelingen voor zonnepanelen bij de ondernemers. Er wordt verwacht dat hier in de toekomst meer gebruik van wordt gemaakt als de terugverdientijd korter wordt.
- De daken van de bedrijfspanden zijn veelal niet geschikt voor zonnepanelen bij bedrijventerreinen. Bij schuine schuren bij boerderijen moet dit lukken. Voor platte daken wordt het lastig.
- De meeste boerenbedrijven in de gemeente hebben veel zonnepanelen op het dak. Zij dragen hun steentje goed bij. Kleine windmolens zijn momenteel in de gemeente niet mogelijk. In het buitengebied wordt dit binnenkort wel mogelijk. Er is hiervoor een beleidsstuk aangenomen.
- Er zijn ook situaties dat het dak wel geschikt is en de ondernemers het ook wel willen, maar dat de teruglevering niet kan op het net. Dat is zonde.

Circulair:

- Circulaire landbouw is een mooi begrip. Verdiep je als gemeente wel goed over wat de landbouwbedrijven momenteel al doen. Dat is namelijk al erg veel, maar het zijn wel lastige processen. Het is sowieso een goed idee om vaker de bedrijven te bezoeken in de toekomst.

Samenwerkingen:

- Voor de technische kant zijn de ondernemers op zoek naar meer kennisuitwisselingen. Ook met technische scholen. De gemeente heeft helemaal geen technische opleiding. De gemeente is wel bezig met regiodeals in Drenthe. Vanuit deze regiodeal worden wel opleidingen gestart en er wordt hierbij ook gekeken naar technische opleidingen. Denk dan aan korte opleidingen voor de vakgebieden waar momenteel een arbeidstekort is. Een van de deelnemers van de regiodeal is het Hof van Saksen.
- MBO-techniek opleidingen worden steeds minder gevolgd. Dit is een landelijk probleem, maar de gemeente kan wel proberen technische opleidingen aantrekkelijker te maken voor scholieren.

Demografische ontwikkelingen en voldoende gekwalificeerd werknemers vinden:

- LTO moet een grotere rol krijgen in het landbouwonderwijs. De landbouwopleidingen zijn gedegradeerd in kennisniveau.
- Leer de kinderen om het vak mooi te vinden. Hoe kunnen we de jeugd motiveren om zich meer in dergelijke vakken te interesseren? Maar 17 aanmeldingen in heel Groningen voor de landbouwopleiding. Zelfs leraren zijn aan het vluchten. Denk aan de Jantje Beton acties. Jonge kinderen mogen proeven van het werk bij de bedrijven op een leuke manier. Dit is een kleine kans, maar die moet je wel pakken.

Gemeente als aanjager. Hiervoor moeten de ondernemers zich ook meer voor gaan openstellen en ook zelf met dit soort ideeën komen.

- Er wordt veel van de boeren verwacht op het gebied van boerenonderwijs, maar er staat financieel weinig tegenover. Denk hiervoor aan een financiële vergoeding voor de ondernemers voor het ontvangen van grote groepen leerlingen die geënthousiasmeerd worden voor het vak. Bedenk hier als gemeente een goede structuur voor.

Als gemeente nog meer betekenen voor de agrarische sector:

- Wat kan de gemeente doen aan de af en toe belachelijke regels die uit Den Haag komen? We kunnen als gemeente de signalen aangeven, maar de grote lijnen lopen via Den Haag en daar moet je je als gemeente aan houden. Er kan wel worden samengewerkt en worden gelobbyd.
- Kan de gemeente niet een mooie promo reclame maken met alle agrarische bedrijven in de gemeente om het imago te verbeteren? Ja hier kunnen we wel iets voor betekenen en Bas is hier een voorstander van. Een groot deel binnen de gemeente heeft waardering voor de agrarische sector, dus dit kan worden ondersteund.
- Kan de gemeente niet een agrarische bijeenkomst organiseren om de kennissenkring bij elkaar te krijgen? Er is momenteel geen aparte ondernemersvereniging voor de agrarische sector. Veel landbouwondernemers in de gemeente zien elkaar vandaag voor het eerst. Dit kan worden gefaciliteerd door de gemeente, maar het initiatief moet zoveel mogelijk vanuit de ondernemers komen. De corona gooide bij de ondernemersverenigingen roet in het eten voor het idee om de specialistische ondernemers meer met elkaar te verbinden.
- Agrarische ondernemers worden niet apart benoemd op de website van de gemeente. Dit zal er eigenlijk wel moeten komen. Bepaalde stukken worden nu minder snel gevonden. Andere belangrijke sectoren in de gemeente hebben wel een eigen pagina.

Verslag Koersnota Bijeenkomst MKB-ondernemers / Zorg; 06-04-2021

Arbeidsmarkt:

- Belangrijk voor de gemeente is om hiervoor contact te houden met de scholen. We zien wel een trend dat de hoger opgeleiden naar de randstand gaan. Er moet dus een project komen om deze mensen hier in de omgeving te houden. Er is in de zorg wel veel aanbod voor MBO-ers., maar de HBO-ers en de WO-ers zijn steeds moeilijker te vinden.
- In de zorg is er bij de MBO-opleidingen een push effect vanuit de scholen, maar bij HBO en WO is meer keuze dus daar moeten de ondernemers meer aan trekken. Het zal mooi zijn als er hiervoor een platform komt, mogelijk al voor de stages van deze opleidingen. Zo zullen de hoger opgeleiden meer blijven hangen in de regio.
- In de kappersbranche ligt dit wel anders. Hier komen veel studenten van het MBO. De ondernemers zijn nauw betrokken bij de opleiding en vervolgens starten veel kappers voor hunzelf. Dat is een groot gevaar voor de bestaande kappers. Hierdoor komt nu de vraag of de kappers de studenten nog wel willen opleiden. Dit is grotendeels uit de hand gelopen. Dit is ook herkenbaar voor andere sectoren. Studenten willen zich vaak niet verder specialiseren en starten al snel voor hunzelf. Hier heeft de gemeente niet heel veel invloed op. Ze kunnen hiervoor wel gaan lobbyen.
- Er kan wel strenger gecontroleerd worden op startende ondernemers (voornamelijk ZZP'ers) die niet aan alle wetgevingen voldoen (knippen in hun eigen schuur of grote opslag van goederen aan huis e.d.). Het is makkelijk om als gemeente te richten op de grote bedrijventerreinen en detailhandel, maar veel van deze kleine ondernemers gaan vaak de fout in. Hier heeft het internet veel invloed op, het is gemakkelijker om een bedrijf te starten.
- De stagiairs worden bij veel sectoren vaak niet goed begeleid. De stagebegeleiders hebben vaak te weinig kennis over het werk in de sector. Om dit te verbeteren moet er eigenlijk een apart programma komen. Dit hoort de gemeente vaker. Hier zijn zij samen met het Hof van Saksen druk mee bezig.
- Een aantal ondernemers zijn een erkend leerbedrijf, maar krijgen niet altijd de vraag van scholen om stagiaires aan te nemen. Voornamelijk in het technische vakgebied. Hier moet je als ondernemer wel zelf ook aandacht aan willen besteden en investeren in de relatie met de opleidingen.
- De scholen mogen ook wel wat meer doen om de stagiaires te koppelen aan de bedrijven in de omgeving. Vaak zijn ze niet eens bereid om een lijst te maken van bedrijven die hier wel voor openstaan.
- De verplichte stagevergoeding in sommige sectoren zijn lastig te betalen in deze tijd. Misschien dat hier ook wat meer hulp voor kan komen.
- Voorbeeld voor een actiepunt in de uitvoeringsagenda: 'Zonder stront blijft het altijd heidegrond.' De ondernemers komen in contact met jongeren en het onderwijs op een jaarlijks event in de regio. Een manier waarop de jongeren (en de docenten) kennis kunnen maken met de bedrijven in de omgeving. De gemeente kan dit mogelijk faciliteren.

Vestigingsbeleid:

- Er zijn veel bedrijfjes aan huis in de gemeente. Voornamelijk in bepaalde sectoren. Dit mag niet voor overlast zorgen in de wijken, dan wordt er gehandhaafd. Ook bij gebruik van gevaarlijke stoffen en dergelijke wordt er gehandhaafd. De stimulering vanuit de gemeente voor het (thuis-)ondernemerschap zal niet snel stoppen, omdat het zorgt voor een economische impuls. Als iedereen aan huis begint zal het centrum leeg blijven/komen te staan. Dit heeft ook effect op het aanblik voor de toeristen.
- Het is voor veel kleine ondernemers ook wel lastig om bedrijfsruimte te vinden in de gemeente. Wat opvalt is dat verzamelpanden voor ondernemers erg snel vol zijn. Als hiervoor meer ruimte komt voor ondernemers kan er ook beter worden gehandhaafd. Zo wordt het speelveld voor ondernemers ook eerlijker. Een grote ondernemer heeft nu meer regels (en dus kosten) dan een kleine ondernemer.
- In Rolde is parkeren nog steeds een groot probleem. Zeker in de buurt van de bedrijven voor veel personeel of bezoekers. Hier is de gemeente zich bewust van.
- Laten we zorgen dat er een werklandgoed komt in de gemeente (uit het projectenboek voor de Hunzedalvisie). Dit geeft voornamelijk jonge ondernemers de ruimte om vrij te kunnen ondernemen en stimuleert de economie en talent in de regio.

Duurzaamheid:

- De R&T-sector doet al heel veel aan duurzaamheid. Het jaar van de duurzaamheid heeft de ondernemers veel gebracht. De gemeente lijkt niet altijd door te hebben hoeveel de ondernemers al doen voor duurzaamheid. Het is niet iets waar altijd de vlag voor wordt uitgehangen, maar wat ook vaak binnenshuis wordt geregeld voor kostenbesparing.
- De subsidies voor kleine ondernemers met betrekking tot grote duurzaamheidsinvesteringen zijn gering. Voor de kleine ondernemer blijven de investeringsbedragen vaak te groot, zeker voor erg innovatieve ideeën. Een ondernemer is dan toch eerst gericht op voldoende geld in het laatje krijgen.
- De gemeente moet ook meer het goede voorbeeld geven met betrekking tot bepaalde duurzaamheidsaspecten. Zo rijden de ambtenaren van de gemeente in auto's van de gemeente die rijden op diesel. Als je het goede voorbeeld wil geven moeten dit elektrische auto's zijn. Binnen de gemeente wordt momenteel uitgezocht wanneer de elektrische auto's er gaan komen.
- Zolang de subsidies op een rare manier worden verdeeld bij de ondernemers (miljoenen voor grote bedrijven, maar bijna niks voor het MKB) gaat het veel kleine ondernemers niet lukken om te investeren in meer duurzaamheid. En dan worden de kleine ondernemers wel verplicht om te gaan verduurzamen, dat is krom. Dit wordt veelal landelijk bepaald.
- Er zijn ook relatief weinig tot geen laadpalen in gedeeltes binnen de gemeente. Ook toeristen vragen vaak om elektrische laadpalen. Er zijn nu 12 plaatsen waar laadpalen op korte termijn gaan komen in de gemeente. In de toekomst komen er nog veel meer.

Overige punten:

- Waarom is de afvalstort in de gemeente maar drie uurtjes per dag open? Er zijn veel ondernemers die hun afval niet altijd kwijt kunnen. Er komt een nieuw afvalbeleid dit jaar.
- De entree van Gieten kan aantrekkelijker voornamelijk in het belang van de toeristen. Om de gemeente aantrekkelijker te maken voor toeristen kan er ook aan fluisterboten gedacht worden.
- Het zal mooi zijn als de dorpen en ondernemers in de gemeente iets meer worden verenigd. Er worden nu nog vaak groepen gevormd, ondanks dat iedereen een inwoner of zelfs ondernemer is in de gemeente. Beschouw dit dus ook meer als geheel en probeer de groepen ook eens in zijn geheel bij elkaar te krijgen. Er is een ondernemersplatform waar periodiek wordt afgesproken. Hierin werd het idee opgegooid om inderdaad meer als geheel te gaan organiseren, maar dit kon destijds vanwege Corona geen doorgang vinden.
- De gemeente moet blijven beseffen dat de toeristische sector voor de gemeente economisch erg belangrijk is. Voor bijna alle sectoren. Kijk ook eens bij andere gemeenten wat zij doen voor de toeristen.

CONCEPT

